

АКСІОЛОГІЯ ТА АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 340.12

doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.40>

Павлишин О. В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9444-4734>;

Васюта Ю. В. – здобувач ступеня вищої освіти магістра навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2954-0230>

Справедливість як елемент ідеї права та її місце в системі правових цінностей

Метою статті є дослідження сутності поняття справедливості як елементу ідеї права; визначення тенденції розвитку категорії справедливості в різні періоди становлення правової думки й до сьогодення. Методологія. Методологічною основою роботи є філософські, філософсько-правові підходи та загальнонаукові методи наукового пізнання. Основним методологічним підходом є аксіологічний, оскільки він надає можливість висвітлити зміст справедливості як правової цінності. Вагоме місце посідає феноменологічний підхід, який сприяє розглядові справедливості як на рівні індивідуальних суб'єктивних переживань, так і на рівні правореалізації. Завдяки історичному підходові окреслено особливості формування та розвитку розуміння справедливості як елементу ідеї права. Системний підхід дозволив дослідити справедливість як цілісне багатоаспектне явище. Для аналізу концептуальних засад справедливості в контексті правовідносин було залучено формально-логічний і системно-функціональний методи. Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що визначено сутність формулювання категорії справедливості в різних філософсько-правових теоріях як продукту культурного, історичного, політичного, правового розвитку суспільства й каталізатора забезпечення прав та інтересів особи. Нині доволі часто трапляються випадки видання державою норм, які порушують права окремих осіб або несправедливо застосовуються в процесі регулювання суспільних відносин. Тому постає необхідність дослідження справедливості як підвалини всієї системи морально-етичних цінностей у правовій системі та житті суспільства загалом. Визначено провідну роль справедливості в системі правових цінностей. Висновки. Проведений аналіз дає змогу дійти висновку, що саме порядок співіснування людей на ґрунті взаємного визнання прав і свобод може бути названий справедливим, тобто таким, що відображає сутність поняття «справедливість». Право ґрунтується на ідеї справедливості та є нормативно закріпленою справедливістю. Саме справедливість є основою ідеї права, виражає його сутність, а особливий акт визнання зумовлює як справедливість, так і феномен права загалом. Також вона постає особливим механізмом, що підтримує міру рівноваги правових цінностей, та одночасно є визначальним моментом домінування під час їх конфліктного зіткнення.

Ключові слова: справедливість; ідея права; правові цінності; суспільні відносини; правова держава; норма права.

Вступ

Одним з найважливіших напрямів розвитку демократії в Україні є процес формування соціальної та правової держави. Відповідно до принципу верховенства права, у правовій державі будь-який закон має бути справедливим. Але в умовах сьогодення доволі часто трапляються випадки видання державою норм, які порушують права окремих осіб або несправедливо застосовуються в процесі регулювання суспільних відносин. Тому постає необхідність дослідження справедливості як морально-етичної основи ціннісного виміру правової системи та життя суспільства загалом.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження полягає в розкритті змісту, природи й специфіки справедливості як елементу ідеї права й визначення її місця в

системі правових цінностей, а також основних тенденцій у дослідженні категорії справедливості за різних періодів становлення правової думки й до сьогодення.

Виклад основного матеріалу

Термін «справедливість» походить від слова «право» (близькими за значеннями в українській мові є також слова «правий», «правда»), причому, попри плин століть і низку історичних відмінностей, таку відповідність збережено й у класичних античних текстах, адже латиною право перекладається як «jus», а справедливість – «justitia» (Zelenytsia, 2012). Справедливість як багатогранна, багатокомпонентна категорія знаходить свій вияв у всіх сферах суспільного життя, інтегрує в собі економічні, політичні, моральні, правові та духовні аспекти, містить вимоги реальної відповідності між положенням

різних індивідів і їх значущістю в суспільстві, між працею та винагородою.

Багатоаспектність поняття «справедливість» окреслює О. Г. Паляниця: «Справедливість – категорія морально-правової та соціально-політичної свідомості, поняття про належне, пов'язане з мінливими уявленнями про природні права людини. Вона містить вимогу відповідності між реальною значущістю різних індивідів (соціальних груп) і їх соціальним станом, між їх правами й обов'язками, між діями та відплатою, працею та винагородою, злочином і покаранням» (Palianytsia, 2018, p. 14).

Ідея справедливості в концепції І. Канта втілена через «категоричний імператив» – безумовне, беззаперечне, основоположне правило суспільного співжиття: не роби іншим того, чого не бажаєш собі. Людину як моральну істоту, яка повинна обґрунтовувати свої вчинки, з огляду постулатів категоричного імперативу, І. Кант протиставляє людині як політико-правовій істоті, яка співвідносить свою діяльність з вимогами юридичних законів і норм, що мають імперативний характер у громадянському суспільстві. Усвідомлюючи недосяжність морального ідеалу й необхідність співіснування в умовах певних суспільних суперечностей, індивіди доходять висновку, що єдиним стимулявальним фактором, який допоможе контролювати розбіжності між людьми в різних аспектах суспільного життя, є нормативно-правова база, покладена в основу функціонування держави, яка відстоює право на перевірку легальності вчинків (Yakovenko, 2019).

Протилежністю справедливості є несправедливість, руйнування порядку, деструкція наявного. Коли ж справедливість виражає досягнуту для цього історичного періоду гармонійність, оптимальність людських відносин, то свідомість її не фіксує. Отже, вона співзвучна свободі. І справедливість, і свобода, за наявності, стають як повітря – без них неможливо гідно жити. Право є міра реалізації свободи та водночас норма політичної справедливості. Іншими словами, право – нормативно закріплена справедливість. Право ґрунтується на ідеї справедливості. На думку Гегеля, право не є добро без блага. Справедливо те, що виражає право, відповідає праву й впливає з духу права (Bandura, 2019).

У філософських дослідженнях, як правило, виокремлюють формальну, змістову та процедурну справедливість (Pavlyshyn, 2017; Bandura, 2019; Martenko, & Pavlyshyn, 2019). Так, О. А. Кучинська зазначає, що основну ідею формальної справедливості втілено в принципі формальної рівності, що конкретизовано у вимогах рівності перед законом і судом, рівності прав, свобод та обов'язків людини. Змістову справедливість утілено в принципі пропорційності,

що потребує пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню. Процедурну справедливість виражено в дотриманні процедурних правил, спрямованих на забезпечення справедливості результату, тієї чи іншої дії, незалежно від інших обставин (Ternavska, 2020). Водночас у філософії права виокремлюють такі аспекти поняття «справедливість»: справедливість як рівність можливостей у реалізації своїх здібностей і захисту своїх прав та законних інтересів; справедливість розподільчу – справедливий розподіл благ, з огляду на потреби кожної людини, юридичної рівності людини й враховуючи її працю та заслуги перед суспільством і державою; справедливість відплатну – справедливість відповідальності за вчинені злочин чи правопорушення (Bandura, 2012; Bratasiuk, 2016).

На підставі аналізу визначень, поняття справедливості можна розглядати у двох формах: справедливість, яка ґрунтується на ефективних моделях співіснування соціальних груп, що має трансформаційні особливості, залежно від середовища, історичного періоду, державності, національності, інтересів переважної більшості такого соціального середовища тощо; і справедливість, підґрунтям якої є високоморальні принципи, що не змінюються з плином часу, не пов'язана із національними особливостями, не характеризується інтересами певної групи населення, політичних поглядів, правових норм і звичаїв. В останньому випадку справедливість не є якоюсь особливою чеснотою – це логічно обґрунтована конструкція, утілена в християнській заповіді любові до ближнього, що характеризує справедливість в її моральному значенні як самообмеження громадянами своїх домагань на користь чужих прав. У такому випадку принцип справедливості не узалежнений від зовнішніх факторів та є законом, який існував та існуватиме вусі часи, незалежно від права, що створило людство в певний історичний період свого існування.

Принцип справедливості потребує визнання рівності вимог і можливостей соціальних суб'єктів, а також врахування адекватності відплати за вчинене. У деонтологічному сенсі він задає ключові параметри взаємодії особи та суспільства.

Уявлення про справедливість виникає та формується з нормами звичаєвого права. Тогочасне суспільство (рід, плем'я) давало моральну оцінку поведінці окремої особи щодо ведення побуту, дотримання звичаїв і традицій, поглядів та переконань. За порушення суспільного ладу, звичаїв, а, отже, і принципу справедливості – передбачено заходи впливу на порушників у вигляді жорстких санкцій (Pavlyshyn, 2017).

З появою приватної власності та виникненням соціальних прошарків звичай як загальна норма

регуляції відносин між людьми перестає виконувати своє соціальне призначення – знову гостро постає проблема справедливості. Регулятором нових, змінених суспільних відносин і продуктом природного, конкретно-історичного розвитку суспільства стає право.

За часів античності справедливість виконує роль оцінювального поняття, яке виражає ставлення особи, групи осіб або суспільства до певних соціальних явищ або людських вчинків. Як визначали мислителі давнини: право – мистецтво добра та справедливості, а справедливість є найвищою правовою цінністю (Zelenytsia, 2012).

Вартий уваги окремий напрям наукових досліджень, який розглядає позиціонування справедливості в контексті виключно юридичних відносин у загальній системі права. Серед думок щодо справедливості в юридичній сфері слід визначити напрям невідворотності покарання, оскільки деякі вчені принцип справедливості пов'язують із принципом пропорційності. Так, на думку Н. Малєїна, принцип справедливості має пропорційно встановлювати відповідальність: за негативне діяння – негативна плата. Отже, акцентування уваги на каральній функції юридичної відповідальності нівелює захист прав людини. Подібні твердження висловлюють й інші вчені. Це окреслено й у положеннях Кримінального кодексу України, де принцип справедливості ґрунтується на ідеї рівності, тобто рівним за рівне, виражаючись у суворості покарання пропорційно до тяжкості вчиненого правопорушення. Зазначені аспекти ґрунтовно досліджувала професор М. Братасюк. Вона окреслила ключові питання, варті уваги під час здійснення судочинства: покарання повинно реалізовувати принцип справедливості, який дасть максимальний соціальний ефект для недопущення подальших аналогічних неправомірних дій; покарання має здійснюватися відповідно до принципів верховенства права; покарання повинно бути реалізовано із дотриманням прав і свобод людини (Yakovenko, 2019, p. 126). Право – це система соціальних загальнообов'язкових норм, дотримання та виконання яких забезпечується державою. Правом забезпечуються різноманітні матеріальні та нематеріальні блага, які розуміються як правові цінності (Zhebrovska, 2015, p. 11). У межах життєдіяльності суспільства саме правові цінності є загальнообов'язковими ціннісними орієнтирами й вони є підґрунтям юридично оформленої системи права.

Право є одним з найбільш ефективних соціальних засобів організації та забезпечення прогресивного розвитку соціальної системи. Упорядкування суспільних відносин досягається шляхом встановлення державою (прийняття

нових чи санкціонування наявних в суспільстві) правових норм, що виражають систему цінностей суспільства на конкретному етапі його історичного розвитку. Законодавець, встановлюючи в правовій нормі модель поведінки, орієнтується на практичне життя і ті ціннісні канони, що опосередковані певним рівнем моральності та культури конкретного соціального середовища (етичної, політичної, правової).

Право сприймається суспільством настільки, наскільки воно забезпечує справедливість. Водночас справедливість не може існувати, якщо вона не захищена правовими нормами. Завдяки праву, вимоги справедливості набувають чітко сформульованого та фіксованого характеру. Як наслідок – право стає головним нормативним засобом реалізації принципу справедливості.

Принцип справедливості має важливу роль під час встановлення прогалин у законодавстві. У такому випадку застосовують не аналогію закону, а аналогію права. Отже, він має нерозривний зв'язок із принципом верховенства права. Прикладом такого правозастосування можна вважати положення п. 2 ст. 8 Цивільного кодексу України (ЦКУ) ("Tsyvilnyi kodeks", 2003), у якому встановлено, що в разі неможливості використання аналогії закону для регулювання цивільних відносин, вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства, що і є аналогією права. Відповідно до пп. 6 п. 1 ст. 3 ЦКУ до загальних засад цього кодексу також належить справедливість. Питання розв'язання права на справедливий суд неодноразово порушувалося в міжнародних судах, правові принципи яких повністю узгоджено з принципом справедливості ("Tsyvilnyi kodeks", 2003). Так, ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод ("Konventsiiia pro zakhyst prav", 1950) встановлює, що «кожний громадянин має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом». Проте дію цього положення може бути реалізовано лише за умов дотримання процедур незалежного та неупередженого судового процесу. Міжнародна судова практика мала такий досвід, коли поряд із принципом справедливості застосовувався принцип формальної рівності. Таке поєднання передбачало однакове ставлення до представників різної статі, расової належності, кольору шкіри, віросповідання, світогляду тощо. Яскравим прихильником зазначеної практики можна вважати Джона Роулза, який вважав, що кожен громадянин повинен мати рівні права попри те, ким він є (мається на увазі соціальний статус). До таких ідей можна долучити й рівноправний доступ до посад. Проте, зважаючи на високу моральність, у поєднанні правових принципів «справедливості» та «рівноправності»

можна виокремити небезпечні шляхи маніпулювання загальною справедливістю, де інструментом маніпуляції виступає саме право. Тут вихідна теза класичної теорії суспільної угоди: «Війна всіх проти всіх» (за Т. Гоббсом), – зазнає трансформації: чинник сили буде замінено раціонально-комунікативною (формальною) процедурою. Соціальну угоду зі створення «базової структури суспільства» буде укладено не під тиском страху тотальної небезпеки, а шляхом невимушеного дискурсивного обговорення принципів справедливості під «завісою незнання» всього того, що могло б вплинути на безсторонність їхнього рішення та порушити задані умови чесності. Розв'язання третього завдання Роулза логічно впливає із теоретичних засад перших двох. Оскільки доктрина утилітаризму закладена на принципі досягнення максимального прибутку, то й принцип справедливості в ній редукується до стратегічно розрахованого особистого інтересу суб'єктів соціального процесу, тоді як в теорії Дж. Роулза учасники відповідно до визнаного ними принципу справедливості в сенсі чесності в договірному процесі виробляють точніший образ стратегічно розрахованого інтересу кожного для його закріплення в законі. Принципові відмінності між цими доктринами можна звести до наступних трьох протиставлень. Перша полягає в тому, що судження справедливості як чесності постає наслідком із вихідного стану, який фіксує вихідну рівність позицій сторін, що домовляються. Начебто в контрактуалістській доктрині самостійну значущість мають переконання сторін щодо пріоритету справедливості. Стосовно утилітаризму, то він намагається знайти обґрунтування їх в площині соціальної користі. Друга відмінність полягає в тому, що утилітаризм поширює на весь соціум принцип вибору однієї людини, тоді як контрактуалізм (зокрема Роулз) виходить із того, що принцип вибору, тобто принципи справедливості, самі мають постати предметом первісної погодженості. Якщо утилітаризм належить до телеологічної теорії як прагнення до максимального блага у вигляді щонайбільшої користі, то теорія Роулза – деонтологічна, яка або взагалі не поцінює блага незалежно від прав, або не розглядає право як максимальне благо. З цим і пов'язана третя відмінність між ними. До цього слід додати, що тут було б недоречно наполягати на останній відмінності категорично, оскільки теорії Роулза також притаманний ослаблений телеологізм, що міститься в первісній позиції. На наш погляд, Дж. Роулзу вдалося певним чином удосконалити класичну теорію договору та подолати вади утилітаризму. По-перше, легітимативна сила справедливості в контексті класичної теорії угоди, оскільки вона закладена на ідеях стратегічної

раціональності, не здатна гарантувати ні того, що угоди будуть дотримуватися самостійно (без примусу з боку тирана), ні того, що угоду буде спрямовано проти третьої сторони або, відповідно, вона не постане об'єктом паразитизму з боку третьої сторони. Концепція Роулза уникає цього недоліку завдяки тому, що використовує суспільну угоду як нормативну модель для ідеального експерименту, а не історичної реальності, тобто – не в онтологічному вимірі. Він виходить із передумови схильності всіх до принципів «етики чесності». По-друге, критикуючи утилітаризм, в якому шкода одного може компенсуватися успіхом іншого, а рабство (за критерієм Парето), у деяких випадках може виправдовуватися як економічно ефективно, Роулз протиставляє їй концепцію справедливості як чесно розподілених життєвих шансів, що спрямована насамперед на захист слабких членів суспільства. За цією концепцією справедлива угода можлива тоді, коли жоден з учасників, обираючи суспільний порядок, не знає свого місця в порядку розподілу доходів. Вибір кожного відбувається за схемою, де постійно змінюються ролі всіх можливих позицій членів суспільства, зокрема й програшні. Це змушує кожного з учасників погодитися на такий порядок, який постає для нього прийнятним, зокрема й випадок програшної позиції. У такій ситуації нерівний розподіл буде виключений доти, доки він буде виправдовувати очікування, що такий порядок забезпечує вигоду кожного окремого. Як бачимо, найсуттєвіша запорука справедливості за цією моделлю полягає в тому, що справи інших мають вирішуватися як власні. У теорії Дж. Роулза підвалини рівності людей закладено на трьох рівнях принципів справедливості: на рівні управління інститутами, що репрезентує сфера публічних правил, на якому рівність виявляється у вигляді справедливості як правильності; на інституціональному рівні суспільства, де рівність забезпечується самими принципами справедливості; та на рівні статусу моральної особистості, якій і надає право на рівну справедливість. Як бачимо, достатню умову права на рівну справедливість Дж. Роулз вбачає у здатності індивіда бути моральною особистістю, яку характеризують дві ознаки: спроможність мати концепцію власного блага, що виражена у формі раціональної життєвої стратегії; і здатність мати відчуття справедливості та рішуче прагнення застосовувати принципи справедливості в практичному житті. Відтак, «рівна справедливість належить тим, хто має спроможність брати участь у громадському розумінні початкової ситуації й діяти відповідно до нього» (Dzioban, & Manuilov, 2015).

Так, застосовуючи поєднання цих правових принципів, у ЗМІ широко розповсюджено

інформацію щодо нормального розвитку сімейних стосунків між чоловіками або жінками. На підставі поєднання цих принципів у деяких країнах одностатеві шлюби отримали право на всиновлення дітей. Зважаючи на те, що пригнічення представників цієї категорії загальна правова концепція в жодному разі не припускає, водночас на підставі поєднання справедливості та рівноправності такі громадяни проводять різні заходи, рекламуючи свій стиль життя дітям і підліткам (Dzioban, & Manuilov, 2015; Palianytsia, 2018). Результатом такої пропаганди можна вважати сучасні тенденції в моді, коли чоловіче вбрання чимдалі більше стає схожим на жіноче. Усе це становить демографічну небезпеку для країни, порушує сімейні традиції та, що найнебезпечніше, підриває християнські цінності, які є непорушною основою загальної справедливості.

Справедливість належить до сутності соціального виміру буття людини, має особливу етичну природу, внутрішній моральний потенціал. Водночас моральні аспекти справедливості перегукуються з правовими основами життя суспільства. Без правових механізмів захисту та гарантій реалізації, справедливість стає просто моральною чеснотою, якою доволі легко нехтувати. Право через правовий закон, правові відносини, права людини, справедливий суд створює реальні умови втілення справедливості, робить її основоположним правовим принципом суспільного життя.

Сучасне сприйняття справедливості, засноване на визнанні справедливості як основної морально-етичної цінності, обумовлене уявленнями про людину, сформульованим у новій європейській культурі. Справедливість розглядають як механізм та передумову забезпечення прав та інтересів особи. Її застосовують як для критичної оцінки поведінки людини з позиції визначених правил, так і для критики самих цих правил і їх застосування. Справедливість розкриває наявність у соціальному світі правових засад і виражає їх правильність, імперативність і необхідність.

На думку О. Тарасишиної, для правової культури українців характерне бажання розглядати поняття права в тісному взаємозв'язку з толерантністю та справедливістю. Відповідно, справедливість розуміється як життєво важливий для збереження й розвитку суспільства, ціннісно-етичний орієнтир, один із критеріїв оцінки всіх політичних і державно-правових явищ, покликаний служити загальному благу та кожному індивідууму зокрема. Справедливість, на думку авторки, вбачається у приблизно рівному розподілі вигод і зобов'язань, які виникають із взаємодії в межах громади, суспільства, а також істинністю, правильністю, обґрунтованістю та логічністю правового реагування на ту чи іншу діяльність,

вирішення суперечок про право, різноманітних конфліктів, що виникають при цьому, рівність перед законом і судом, відповідність злочину і покарання, відповідність між метою та засобами її досягнення у діяльності як держави загалом, так і кожного окремого індивіда. Справедливість неможлива без багатьох моральних якостей, таких собі «внутрішніх» вимог як до законодавця, так і до кожного з індивідів. Але моральності вимагає не лише український народ, цього вимагає світова спільнота на наднаціональному рівні. Моральна якість права дозволяє давати моральну оцінку діяльності держави та судити про те, наскільки дане право є істинним, наскільки воно відображає загальнолюдські ідеали й цінності, наскільки воно здатне реально стати на захист прав і свобод людини. Дискусії про моральне начало в праві відбуваються переважно навколо трьох пов'язаних одне з одним понять – свободи, рівності та справедливості. Якщо ми стверджуємо, що аби бути таким, справжнє право повинно відповідати моралі (моральності), то ми тим самим стверджуємо, що справжнє право – це право, яке захищає добро і протистоїть злу, право, яке є втіленням справедливості (Palianytsia, 2018; Bandura, 2019; Pavlyshyn, Kravchuk, & Lev, 2019).

У юридичній спільноті відсутня однозначна думка щодо співвідношення права і справедливості, оскільки не завжди норма закону відповідає справедливому вирішенню спору (Palianytsia, 2018). Наприклад, суворий формалізм судового розгляду може не знайти розуміння з погляду справедливості, але з юридичного погляду законність судової процедури є однією із найважливіших гарантій правосуддя. Недарма юристи висловлюють думку, що моральний аспект, до якого входить і категорія справедливості є головним критерієм якості закону. На підставі міркувань можна зробити висновок, що справедливість як категорія не збігається повністю із правом і не входить до нього цілком, проте доволі тісно пов'язана із правом і чинить серйозний вплив як на правотворчість, так і на правозастосування. За словами І. Канта, головним соціальним регулятором є навіть не саме по собі юридично оформлене право, а моральний закон усередині нас (Yakovenko, 2019). Отже, на думку мислителя, розрив між правом і цим моральним законом може призвести до неспроможності будь-яких правових норм. Слід визнати, що справедливість відіграє ключову роль для права та є підґрунтям для багатьох правових явищ.

Сучасна епоха з її процесами глобалізації особливо вимагає міжкультурного діалогу з обґрунтування справедливості й, отже, розробки принципів універсальної справедливості. До змісту універсальної справедливості належать:

а) вимога рівності («діяти однаково в однакових умовах»), що формулюється як вимога неупередженості та заборона сваволі; б) ідея взаємозв'язку вчиненого та розплати за це, що має втілення у «золотому правилі»; в) вимога рівноваги між втратою та придбанням («справедливого обміну»), що має сенс не тільки для господарської діяльності.

Універсальну справедливість характеризує насамперед визнання таких правових цінностей, як життя, власність, добре ім'я (честь), що втілюються у визнанні прав людини, зокрема її права на свободу, які можна прослідкувати вже в давньому кримінальному праві.

Опрацювавши проблеми співвідношення права і справедливості, Т. Радько зробив висновок, що справедливість – категорія морально-правова, яку можна схарактеризувати однозначно. Однозначність полягає в тому, що таке поєднання можна розглядати або як моральну норму, або як правову. Третій варіант неможливий. Це також означає, що право і справедливість не тотожні, але взаємопов'язані. Водночас суспільство неможливо уявити без права, а право – без справедливості, до якого воно постійно прагне. Тому доля права – прагнути до цих критеріїв і відображати їх у собі (Yakovenko, 2019).

Значну увагу справедливості приділено в концепції природного права, основою якої є уявлення про людину як самостійного індивідуума, що наділений невід'ємними правами та здатний самостійно контролювати й регулювати свою поведінку в суспільстві на підставі деяких загально визначених норм. Уявлення про невід'ємні права людини сьогодні отримало загальне визнання та закріплено у низці міжнародно-правових документів: Статуті ООН, Загальній декларації прав людини, Заключному акті загальноєвропейської наради із співпраці та безпеки у Європі.

Конституційні права та свободи людини і громадянина є безпосередньо чинними. Водночас слід зауважити, що згідно зі ст. 22 Конституції України, закріплені в ній права і свободи людини та громадянина не є вичерпними. Відповідно до ч. 1 ст. 8 Конституції України в Україні визнається та діє принцип верховенства права, що означає панування права в суспільстві ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996).

Верховенство права потребує від держави його втілення в правотворчу та правозахисну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути проіняті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з його виявів є те, що право не обмежене лише законодавством, як однією з його форм, а містить й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які

легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднано якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка переважно втілена в Конституції України ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996).

Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, зокрема обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин.

Наукова новизна

Сучасна епоха та її процеси глобалізації здебільшого потребують міжкультурного діалогу з обґрунтування теорій справедливості й, отже, розробки теоретичних засад універсалізації категорії справедливості. Універсальна справедливість має містити в собі образ людини, одночасно здатної до самовдосконалення та до самообмеження. Тому найбільш придатним буде така теорія справедливості, що забезпечить найкращі умови для самореалізації й автономії особистості, міру співвідношення свободи та рівності.

Без справедливості як якості особистості, без відповідних ціннісних орієнтацій не може функціонувати й справедлива правова система. Так само, для підтримки цих ціннісних орієнтацій на справедливість правові інститути повинні бути відповідним чином організовані. За недостатньої розвиненості як відповідних установок особистості, так і недостатньої втіленості принципу справедливості в цих інститутах, лише одночасна увага до обох компонентів здатна принести успіх у правотворчості та державному будівництві.

Висновки

Проведений аналіз дозволяє зробити висновки, що саме порядок співіснування людей на ґрунті взаємного визнання прав і свобод може бути названий справедливим чи «справедливістю». Право ґрунтується на ідеї справедливості та є нормативно закріпленою справедливістю. Саме вона є підґрунтям ідеї права, виражає його сутність, а особливий акт визнання зумовлює як справедливість, так і феномен права загалом. Справедливість постає особливим механізмом, що підтримує міру рівноваги правових цінностей, та одночасно є визначальним моментом домінування під час їх конфліктного зіткнення. Справедливість є внутрішнім змістом права, його внутрішнім наповненням, вона має безмежний гуманістичний потенціал. Саме завдяки такому внутрішньому наповненню право еволюціонує, розвивається, збагачується саме та наповнює якісним змістом чинні суспільні відносини. Однак такі процеси не відбуваються автоматично та

самі собою. Для утвердження справедливості, для відстоювання істинного права потрібна сильна особистість, сильна в аспекті здатності протистояти неправді, злу, несправедливості – особистість, яка здатна щоденно збагачувати право, наповнювати його зміст правдою, гуманізмом і справедливістю – тими незаперечними істинами, які й складають безумовний смисл права як суспільного явища. Завжди потрібно пам'ятати, що право повинно бути справедливим. Це одночасно вимоги моралі й

природного права, і сучасні вимоги існування людства. Справедливість є основою права та одним із базових, основоположних правових принципів. Існування права без справедливості є доволі сумнівним, оскільки закон, в якому знівельовано принцип справедливості стає неправовим, деспотичним, свавільним приписом влади, який вивіщує владу над людиною, робить людину засобом для досягнення вузьких державницьких цілей.

REFERENCES

- Bandura, O.O. (2019). Antropolohiia prava yak skladova filozofskoi antropolohii (zahalni narys) [Anthropology of Law as a Component of Philosophical Anthropology (General Essay)]. *Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(17), 8-15. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.8> [in Ukrainian].
- Bandura, O.O. (2012). Spravedlyvist ta yii rol u systemi tsinnostei prava [Justice and its role in the system of values of law]. *Zakon i znizn, Law and life*, 11, 31-34 [in Ukrainian].
- Bandura, O.O. (2019). Hnoseolohiia prava yak skladova filozofskoi hnoseolohii [Gnoseology of Law as a Component of Philosophical Gnoseology]. *Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(18), 52-62. <https://doi.org/10.33270/02191802.52> [in Ukrainian].
- Bratasiuk, M.H. (2016). Spivvidnoshennia zahalnykh pryntsyviv ta norm prava v osnovnykh typakh pravorozuminnia [Value of general principles and norms of law in basic types of legal thinking]. *Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(11), 60-72. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_1_7 [in Ukrainian].
- Dzioban, O., & Manuilov, E. (2015). Spravedlyvist yak pravova tsinnist: kontseptualizatsiia fenomenu [Justice as a legal value: conceptualization of the phenomenon]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho", Bulletin of the National University of Law of Ukraine named after Yaroslav the Wise*, 1, 102-113 [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 2341-III [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 2341-III]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].
- Martenko, O.L., & Pavlyshyn, O.V. (2019). Vzaiemozviazok myslennia, svidomosti ta movy v kontseptsiiakh antychnykh mysliteliv [The Interaction of Thought, Consciousness and Language in the Concepts of Ancient Thinkers]. *Yurydychna psykholohiia, Legal psychology*, 2(25), 31-38. doi: <https://doi.org/10.33270/03192502.31> [in Ukrainian].
- Palianytsia, O.H. (2018). Universalizm pravovykh tsinnostei: poniattia ta riznovydy [Universalism of legal values: concepts and varieties]. *Naukovyvisnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Scientific herald of the Uzhhorod National University*, 55(1), vol. 1, 14-17 [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, O.V. (2017). *Pravova realnist yak znakova systema [Legal reality as a system of signes]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, O.V., Kravchuk, O.V., & Lev, O.R. (2019). Antropolohichno-pravovi vymiry profesiinoi deformatsii moralnoi svidomosti pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy [Anthropological and legal professional deformation of the moral law of the national police of Ukraine]. *Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(18), 71-80. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.71> [in Ukrainian].
- Ternavska, V.M. (2020). Pravovi tsinnosti v aspekti pravovoi hlobalizatsii: teoretyko-pravovy analiz [Legal values in the aspect of legal globalization: theoretical and legal analysis]. *Lublin, the Republic of Poland*. doi: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-92-1-29> [in Ukrainian].
- Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: vid 16 sich. 2003 r. No. 435-IV [Civil Code of Ukraine from January 16, 2003, No. 435-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 40-44 [in Ukrainian].
- Yakovenko, M.M. (2019). Geneza vchen pro spravedlyvist yak sotsialne yavyshe [Genesis the doctrine of justice as a social phenomenon]. *Pravo, Right*, 3, 11-17. doi: 10.32782/LAW.2019.3.2 [in Ukrainian].
- Yakovenko, M.M. (2019). *Spravedlyvist yak element prava [Justice as an element of law]*. Retrieved from <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/nov/19966/yakovenko.pdf> [in Ukrainian].
- Zelenytsia, I.M. (2012). *Teoretyko-pravovi zasady realizatsii kontseptsii spravedlyvosti v pravovii systemi [Theoretical and legal bases of realization of the concept of justice in the legal system]*. Retrieved from <https://sworld.com.ua/konfer29/1238.pdf> [in Ukrainian].
- Zhebrovska, K.A. (2015). Pravovi tsinnosti: bahatomanitnist proiavu [Legal values: diversity of manifestation]. *Yurydychnyi visnyk, Legal Bulletin*, 2, 10-14 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бандура О. О. Антропология права як складова філософської антропології (загальний нарис). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1 (17). С. 8–15. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.8>.

- Бандура О. О. Справедливість та її роль у системі цінностей права. *Закон и жизнь*. 2012. № 11. С. 31–34.
- Бандура О. О. Гносеологія права як складова філософської гносеології (загальні міркування). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 52–62. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.52>.
- Братасюк М. Г. Співвідношення загальних принципів та норм права в основних типах праворозуміння. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1 (11). С. 60–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_1_7.
- Дзьобань О., Мануйлов Є. Справедливість як правова цінність: концептуалізація феномену. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2015. № 1. С. 102–113.
- Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док від 4 листоп. 1950 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
- Мартенко О. Л., Павлишин О. В. Взаємозв'язок мислення, свідомості та мови в концепціях античних мислителів. *Юридична психологія*. 2019. № 2 (25). С. 31–38. doi: <https://doi.org/10.33270/03192502.31>.
- Паляниця О. Г. Універсалізм правових цінностей: поняття та різновиди. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 55. Ч. 1. Т. 1. С. 14–17. (Серія «Право»).
- Павлишин О. В. Правова реальність як знакова система : монографія. Харків : Право, 2017. 336 с.
- Павлишин О. В., Кравчук О. В., Лев О. Р. Антропологічно-правові виміри професійної деформації моральної свідомості працівників Національної поліції України. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 71–80. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.71>.
- Тернавська В. М. Правові цінності в аспекті правової глобалізації: теоретико-правовий аналіз. Lublin, the Republic of Poland. October 30–31, 2020. doi: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-92-1-29>.
- Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44.
- Яковенко М. М. Генеза вчень про справедливість як соціальне явище. *Право*. 2019. № 3. С. 11–17. doi: [10.32782/LAW.2019.3.2](https://doi.org/10.32782/LAW.2019.3.2).
- Яковенко М. М. Справедливість як елемент права. 2019. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/nov/19966/yakovenko.pdf>.
- Зелениця І. М. Теоретико-правові засади реалізації концепції справедливості в правовій системі. URL: <https://sworld.com.ua/konfer29/1238.pdf>.
- Жебровська К. А. Правові цінності: багатоманітність прояву. *Юридичний вісник*. 2015. № 2. С. 10–14.

Стаття надійшла до редколегії 02.09.2020

Pavlyshyn O. – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9444-4734>;

Vasiuta Yu. – Master of the Educational and Research No. 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2954-0230>

Justice as a Part of the Idea of Law and its Place in the System of Legal Values

*The purpose of the article is to study the nature and essence of the concept of justice as an element of the idea of law, determining the trend of development of the category of justice in different periods of formation of legal thought and to the present. Emphasis is placed on the leading role of justice in the system of legal values. **Methodology.** The methodological basis of the work are philosophical and general scientific methods of scientific knowledge. The main methodological approach is axiological, because it allowed to reveal the meaning of justice as a legal value. A significant place is given to the phenomenological approach, which contributed to the consideration of justice both at the level of individual subjective experiences and at the level of law enforcement. Due to the historical approach, the peculiarities of the formation and development of the understanding of justice as an element of the idea of law are considered. The systems approach allowed us to explore justice as a holistic multifaceted phenomenon. Formal-logical and system-functional methods were used to analyze the conceptual foundations of justice in the context of legal relations. The **scientific novelty** of the obtained results is that the essence of justice as a product of cultural, historical, political, legal development of society and a catalyst for ensuring the rights and interests of the individual is defined. Today, it is quite common for the state to issue norms that violate the rights of individuals or are unfairly applied in the process of regulating public relations. Therefore, there is a need to study justice as the foundation of the entire system of moral and ethical values in the legal system and society as a whole. **Conclusions.** The analysis allows us to conclude that it is the order of coexistence of people on the basis of mutual recognition of rights and freedoms can be called fair or «justice». The law is based on the idea of justice and is a normatively enshrined justice. It is justice that is the basis of the idea of law, expresses its essence, and a special act of recognition determines both justice and the phenomenon of law in general. Justice is a special mechanism that maintains a balance of legal values, and at the same time is a determining factor in the dominance of their conflict.*

Keywords: justice; the idea of law; legal values; public relations; constitutional state; rule of law.